

Žvilgsnis į senąją baltų mitologiją

Baigdami mūsų mitologijos ir tautosakos milžino Norberto Vėliaus jubiliejinis (75-sius) metus siūlome ligi šiol lietuviškai neskelbtą jo interviu, duotą Latvijos kultūros ministerijos, Latvijos rašytojų sąjungos ir Latvijos knygos mylėtojų draugijos žurnalo *Grāmata* („Knyga“) redakcijos darbuotojai Jolantai Treilei ir atspausdintą 1990 m. trečiajame šio žurnalo numeryje.

Tiems, kuriuos domina mitologija, Norberto Vėliaus vardas nebus svetimas. Filologijos mokslų daktaras, Lietuvos Mokslų akademijos Kalbos ir literatūros instituto Tautosakos skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas – už monografijas *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai* (Vilnius: Vaga, 1977), *Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai* (Vilnius: Mintis, 1983) ir *Chtoniskasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė* (Vilnius: Vaga, 1987) pernai buvo apdovanotas Lietuvos Valstybine premija.

Tarptautiniu mastu ypač dėmesio susilaukė jo darbas *Senovės baltų pasaulėžiūra*, kuriame, apdorojus milžinišką faktinę medžiagą ir pasitelkiant teorines Ž. Diumezilio, C. Levi-Strausso, V. Ivanovo ir V. Toporovo idėjas, sukurti originalūs senosios baltų pasaulėžiūros struktūros metmenys. Spalvų, skaičių, mitinių būtybių, augalų, gyvūnų ir t.t. populiarumo skirtumai įvairiose Lietuvos vietose leido tyrinėtojiui visą baltų geografinį arealą rytų–vakarų kryptimi padalyti į tris plačias sritis, parodant, kad rytų areale dominuoja dangaus, vidurio areale – žemės, o vakarų areale – požemių pasaulio mitologija. Šis padalijimas susietas su indoeuropiečiams būdinga tridale socialine struktūra (kariai; žemdirbiai ir gyvulių augintojai; žyniai ir amatininkai).

Knyga išėjo ir angliškai (1989), išversta bei laukia leidimo lenkiškai. Leidykloje *Zinātne* („Mokslas“) pradėtas latviškojo vertimo rengimas. Laukdami knygos, siūlome galimybę susipažinti su jos autoriumi.

Jolanta Treile. Kas jus paskatino atsidėti mitologijai? Ar susidomėjimas ja kilo jau vaikystėje, ar atėjo vėliau?

Norbertas Vėlius. Vėliau. Vilniaus universitete tautosakos kursą uždegančiai skaitė jaunas dėstytojas Donatas Sauka. Per žiemos atostogas parvažiavęs namo aptikau, kad mano močiutė Juzefa Jakienė yra gera pateikėja. Iš jos užrašiau daugiau nei 200 dainų. Mama ir sesuo irgi buvo geros dainų žinovės. Aš taip užsidegiau, kad bėgdavau iš universiteto ir važinėdavau po kaimus, rinkdamas tautosaką. Taip mano likimas pakrypo tautosakos pusėn. Tuomet aš dar neskyriau mitologijos nuo tautosakos.

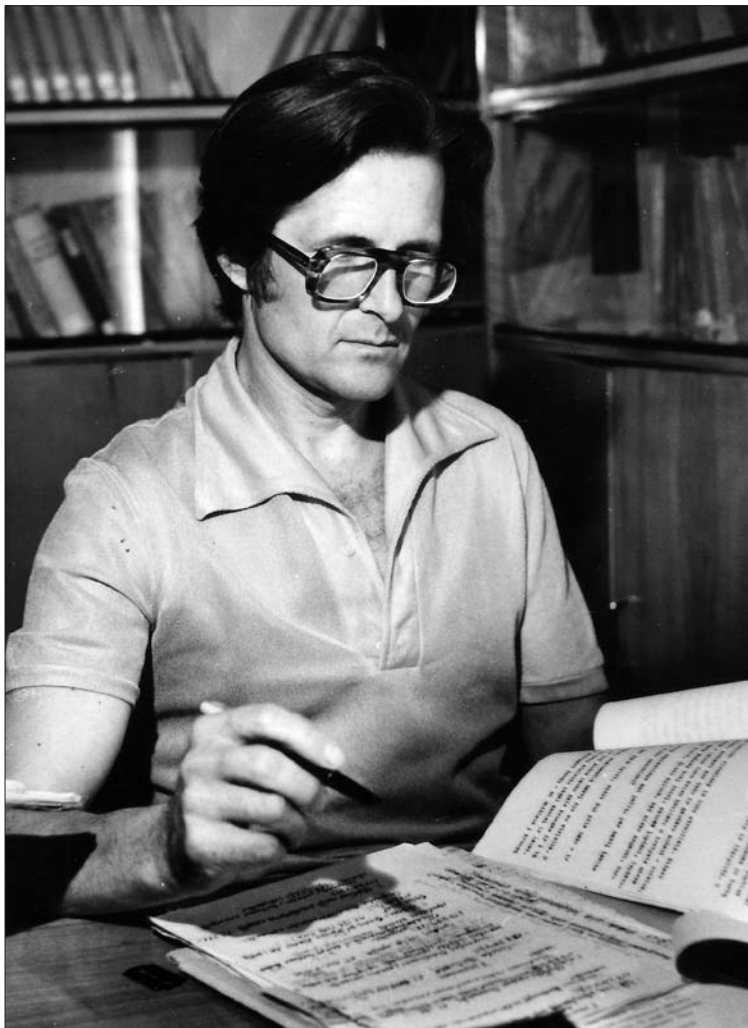
Pradėjus dirbti Mokslų akademijoje, kai reikėjo pasirinkti disertacijos temą, mane labiausiai traukė mitologija – tai buvo mažai tyrinėta sritis, tiesiogiai susijusi su visa etnine kultūra, su tautiškumu. Tyrimams pasirinkau lietuvių sakmių mitines būtybes.

J. T. Ar nesigailėjote dėl savo pasirinkimo?

N. V. Ne,igailėjęs nesu, nors ir sunkumų yra buvę labai daug. Jūs jau žinote, kad tai buvo „draudžiama zona“. Kol rašiau disertaciją, dar nieko, bet kai atėjo laikas ją ginti, tai prasidėjo: kur ginti, kaip apsiginti? Dar nebuvo nė tokio indekso – mitologija. Disertaciją teko kažkaip prišti prie literatūros. Parašiau naują įvadą. Sunkumų turėjau su oponentais, su VAK-u.¹ Sunkiai ėjosi ir knygos leidimas. Dabar tikra gėda skaityti: įžangoje reikėjo pagrįsti, kad senoji mitologija tinka ateistiniam auklėjimui, nors ateizmas pats yra tokia pat mitologija ir religija kaip ir krikščionybė. Buvo privaloma cituoti K. Marksą, F. Engelsą ir visus šiuolaikinius šventuosius, jei norėjai, kad knyga išvystų dienos šviesą.

Tačiau sunkumus atsvėrė tai, kad žmonės, ypač kūrybinė inteligentija – rašytojai, menininkai, kinematografininkai – didžiai domėjosi mitologija: aiškinosi, norėjo suprasti, kvietė skaityti paskaitas... Ir šis susidomėjimas suprantamas: nepažinus mitologijos, neįmanoma įsigilinti į senąją lietuvių pasaulėžiūrą. Ji yra raktas suprasti pasaulėžiūrą. Šis susidomėjimas ir pasitenkinimas, kurį patyriau tyrinėdamas mitologiją, buvo atlygis už sunkumus, kuriuos teko iškentėti.

1. Iš ru. VAK = Высшая Аттестационная Комиссия „Aukščiausioji atestacinė komisija“.



Norbertas Vėlius. Nuotrauka iš šeimos archyvo.

J. T. Ar savo mitologijos tyrimuose Jūs nesijautėte vienišas?

N. V. Kaip mitologas, jaučiausi labai vienišas. Kai pradėjau, ačiū Dievui, dar buvo gyvas Zenonas Slaviūnas – labai plataus interesų lauko tyrinėtojas, gerai išmanęs mitologiją. Ir mano artimiausi kolegos – Kazys Grigas, Leonardas Sauka, Donatas Sauka – šiek tiek domėjosi mitologija. Su jais galėjau išspręsti visus sunkius klausimus, vis dėlto jaunam mitologui jie negalėjo suteikti tos pagalbos, kurios būčiau galėjęs susilaukti iš tikrų mitologijos tyrinėtojų. Lietuvoje tokių nebuvo. Mūsų pagrindinis mitologas Jonas Balys buvo užsienyje. Esmiškai tęsiau jo darbą, pradėtą Lietuvos Respublikos laikais – tyrinėjau lietuvių mitologines sakmes. Iš J.Balio, iš Jono Basanavičiaus perėmiau teorinį palikimą. Tačiau kolegų mitologų neturėjau.

J. T. O ką jums davė kontaktai su kitų tautų mitologais, su jų darbais?

N. V. Ne tik teoriškai, bet ir žmogiškąja prasme man daug padėjo rusų mitologai – Viačeslavas Ivanovas ir Vladimiras Toporovas. Esu išstudijavęs jų darbus. Jiems esu dėkingas ir ta prasme, kad išvis galėjau dirbuotis šioje srityje. Mūsų valdžios atstovai, matydami, kad lietuvių mitologija tyrinėjama Maskvoje, ir dargi Mokslų akademijoje, ir man nedraudė ją užsiimti. Jei nebūtų buvę V.Ivanovo ir V.Toporovo, kažin, ar man būtų suteikta galimybė tyrinėti lietuvių mitologiją. Šiedu mokslininkai baltų mitologiją išmano giliai ir rimtai. Jie ir man padėjo išeiti į platesnę tarptautinę auditoriją. Susirašinėju ir su lietuvių mokslininkais užsienyje – su M. Gimbutiene, žymia archeologe, su A.J.Greimu, pasaulinio masto semiotiku, gyvenančiu Paryžiuje ir taip pat šiek tiek tyrinėjančiu lietuvių mitologiją. Ir, žinoma, domiuosi pasaulinio garso mitologų darbais. Labai daug, ypač metodologijos srityje, man padėjo G.Dumezilis ir C.Lévi-Straussas. Iš jų visų esu mokęsis.

J. T. Kaip atsirado Jūsų knyga *Senovės baltų pasaulėžiūra*?

N. V. Nelaukta ir neplanuota. Dirbau prie daktaro disertacijos „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis“ – tyrinėjau viską apie velnią. Jau anksčiau, rašydamas kandidatinę disertaciją,² pastebėjau abipusį ryšį tarp mitologijos ir geografijos: kai kurios mitinės būtybės buvo populiarsnės Lietuvos rytuose, o kitos – vakaruose. Pavyzdžiui, aitvaras ir kaukas (jūsų mitologijoje juos atitinka pūkis): kaukas populiarsnis Lietuvos vakaruose, jis susijęs su požemiu, vandeniu, tamsiomis spalvomis, tuo tarpu aitvarui, kuris giminingas kaukui, būdingas priešingas opozicijų polius – ugnis, šviesa, paukščiai, ir jis populiarsnis rytų Lietuvoje.

Rašant apie velnią teko giliau įsižiūrėti į indų mitologiją, kurioje kai kurios sritys apibrėžtos labai griežtai: Varuna siejamas su vakarų puse (ir kairiaisiais opozicijų poliais). Ir velnias rytų Lietuvoje ir vakarų Lietuvoje skiriasi. Ėmiausi ieškoti priežasčių – kodėl taip? Ar nėra čia kokio dėsningumo? Kurie dievai populiarsni vienoje ar kitoje Lietuvos dalyje? Ir ne tik dievai – ir tautosakos kūriniai, žanrai ir t.t. Kilo mintis parašyti straipsnį mokslo populiarinimo žurnalui „Mokslas ir gyvenimas“. Pradėjau rašyti, o medžiagos kaupėsi vis daugiau ir daugiau. Ieškodamas dėsningumų, faktų sėmiausi iš kuo įvairiausių šaltinių – iš mitologijos, tautosakos, kalbos,

2. Anų laikų mokslų kandidato laipsnis atitinka dabartinį daktarą, o daktaro – habilituotą daktarą.

archeologijos... Jų buvo tiek daug, kad pamačiau – randasi knyga. Tuomet ir atidėjau į šalį daktaro disertaciją ir ėmiau rašyti *Senovės baltų pasaulėžiūrą*. Čia, Vilniuje, keletą kartų teko stoti prieš auditoriją, ir manęs buvo klausęsi filosofai. Jiems mano idėjos patiko, ir, nors darbas dar nebuvo parašytas, jis jau tapo įtrauktas į „Minties“ leidyklos planus. Su šiuo darbu viskas ėjosi be galo sklandžiai – jį dar tik rašiau, o pabaigtos dalys jau buvo redaguojamos. Buvau priverstas dirbti labai sparčiai. Nepraėjo nė dveji metai, kai knyga buvo baigta. Dirbau dieną naktį: jei man kas šaudavo galvon, keldavausi antrą valandą nakties ir rašiau. Taip intensyviai daugiau niekuomet nesu dirbęs. Reikėjo apdoroti milžinišką faktinę medžiagą.

J. T. Ar šiame darbe turėjote pagalbininkų?

N. V. Deja, net ir dabar, būdamas daktaras, neturiu nė vieno laboranto – viską nuo pradžios ligi galo darau pats. Pats renku, pats nurašau. Jonas Balys, perskaitęs mano *Chtoniskąjį lietuvių mitologijos pasaulį*, buvo labai nustebęs, kad šį darbą esu parašęs be kompiuterio. Jis manė, kad visi faktai yra kompiuterizuoti ir kad man tereikėjo suspaudyti mygtukus ir juos sudėlioti.

J. T. Dirbant prie knygos, koks buvo santykis tarp teorijos ir faktų? Kas ėjo pirma – faktai ar koncepcija?

N. V. Rinkdamas faktus dar nežinojau, kuo visa baigsis, kas iš viso to išeis. Žinoma, kai kurie faktai jau iš anksto buvo aiškūs, bet apie daugybę kitų, juo labiau apie jų tarpusavio ryšius (kodėl taip yra) nieko nežinojau. Įvadą parašiau tada, kai knyga jau buvo baigta, tad gali atrodyti, kad sistema jau buvo mano galvoje, ir aš tik rinkau faktus. Tikrovėje viskas buvo atvirkščiai. Netgi tuomet, kai faktus jau buvau sudėliojęs į sistemą, man dar nebuvo aiškus jos pamatas. Tik vėliau, studijuodamas G.Dumezilio teoriją apie tridalę indoeuropiečių mitologijos sistemą, supratau, kad sistemos šaknys siekia indoeuropiečių socialinį gyvenimą, mūsų protėvių gyvenimo tvarką.

J. T. Ar senosios baltų pasaulėžiūros tyrimas bus tęsiamas?

N. V. Taip, darbui yra sumanyta antroji dalis. Ištirta vakarų-rytų kryptis, tačiau opozicija šiaurė-pietūs netyrinėta. Tai reikalauja labai rimto darbo: latvių mitologijos, tautosakos, etnografijos, laidojimo tradicijos bei kitus faktus reikia palyginti su

atitinkama lietuvių, jotvingių bei prūsų medžiaga. Tada būtų matyti pasaulėžiūros skirtumai nuo latvių ligi jotvingių genčių. Manau, šią kryptį tyrinėti pagal tą pačią sistemą ir opozicijos principą.

J. T. Ar šiai daliai kažkiek medžiagos jau surinkta ir ar turite hipotezių, kas turėtų išryškėti?

N. V. Suprantama, rašydamas *Senovės baltų pasaulėžiūrą*, rinkau faktus ir tęsiniui. Jau aiškėja ir tam tikri sistemos apmatai, bet jie dar gali keistis, jei faktinė medžiaga parodys ką kita.

Man susidaro įspūdis, kad dešinieji opozicijų poliai daugiausia dominuos šiaurės pusėje – Latvijoje, o kairieji poliai telksis pietuose. Netvirtinu – tai, suprantama, tik spėjimas. Prie tokios minties veda indų mitologija – ten irgi yra taip, kad tie opozicijų poliai, kurie dominuoja Indijos rytuose, yra populiarūs ir šiaurėje, o tie, kurie dominuoja vakaruose, yra populiarūs pietuose. Panašiai yra ir daugelio kitų pasaulio tautų mitologijose, ypač rytuose – kinų, japonų ir kt. Galbūt taip yra todėl, kad senoji žmonių pasaulėžiūra, kaip ir senoji visuomenės santvarka, sudaryta pagal opozicijų principą, o šias opozicijas galima panaudoti įvairiai.

Latvių mitologijoje populiareesnės nei lietuvių dangaus dievybės. Užtat pas jus yra išlikę tiek daug mitologinių dainų apie dangiškąsias būtybes. Gal klystu, bet man atrodo, kad ir jūsų liaudies apdaro spalvos yra šviesesnės nei lietuvių. Ar taip yra, ar ne – tai jau reikia paskaičiuoti pasitelkus šiuolaiki-



Tautosakininkai Kostas Aleksynas ir Norbertas Vėlius pietauja. Klykolių k., Mažeikių r. 1964. LTR Ft 1215



Norbertas Vėlius rašo pasakas iš Juozo Mažono.
Klykolių k., Mažeikių r. 1964. LTR Ft 1255

nes technines priemones. O šventės? Pas jus populiareesnės Joninės, skirtos dangaus dievybei Saulei. Pas mus Lietuvoje populiariausios Užgavėnės, susijusios su žeme. Tai rodo, kad mūsų pasaulėžiūra artimesnė žemei nei jūsiškė. Tai reikia iširti ir kiekybiškai – pagal žanrus. Jei mano prielaida teisinga, tai Latvijoje labiausiai paplitęs folkloro žanras turėtų būti daina, o pas mus – pasaka. Tačiau visa tai reikia iširti, apskaičiuoti. Aš turiu tik hipotezę.

J. T. Koks Jums regisi santykis tarp senosios baltų ir krikščioniškosios pasaulėžiūros – ar jos sudaro priešpriešą viena kitai, ar yra susiliejusios, persipynusios?

N. V. Jūs labai tiksliai įvardijote – susiliejusios. Įvedus krikščionybę, ji perėmė labai daug mūsų pasaulėžiūros bruožų, ir atvirkščiai – mūsų liaudis daug ką perėmė iš krikščioniškų vaizdinių. Tačiau, nors gyvenime šios pasaulėžiūros susiliejo, mokslininkas, tyrinėtojas jas gali atskirti ir analizuoti. Krikščioniškoji pasaulėžiūra nėra visai priešinga mūsų senajai pasaulėžiūrai. Krikščionybė atsirado žydų ir indoeuropiečių pasaulėžiūrų pagrindu, o pastaroji sudaro ir baltų pasaulėžiūros pamatą. Krikščionybėje labai daug kas perimta iš indoeuropiečių, ypač tai pasakytina apie žemąją mitologiją, žinomą visoms tautoms. Netgi dogmos, ypač tos, kurios susijusios su nelabosiomis jėgomis, yra perimtos iš žemosios indoeuropiečių (germanų, keltų, romanų) mitologijos. Senajame Testamente (žydų) nėra tokios piktosios dvasios, kokia yra krikščionybėje.

Į šį klausimą galime pažvelgti dar iš kitos pusės: kiekvienoje religijoje ir kiekvienos tautos pasaulėžiūroje yra labai

daug kas bendražmogiška, nes visų seniausias kultūros sluoksnis pareina nuo visų seniausio žmogaus – vis tiek, ar jį sukūrė Dievas, ar pagimdė gamta. Mokslininkai sutaria, kad žmonės kilo arba iš Afrikos, arba iš pietryčių Azijos, ir pirminė jų kultūra buvusi vieninga – viena mitologija, papročiai, kalba. Tik vėliau ji vystėsi, plėtojosi skirtingomis kryptimis (turiu omeny ne geografines, o kultūrinės-istorines kryptis). Tačiau dalis iš bendrojo pamato išliko tiek baltų, tiek indoeuropiečių, tiek žydų, tiek krikščioniškoje pasaulėžiūroje – tai visų bendra, bendražmogiška.

J. T. Pas mus mitologijos klausimais rašo daug kas, ir ne tik mokslininkai. Ar ir Lietuvoje pastebimas panašus reiškinys, ir kaip jūs jį vertinate?

N. V. Pas mus visai taip pat, kaip pas jus. Mitologija jau seniai yra tapusi mados dalyku. Pas mus nebuvo nė jos atgimimo, nes ir tada, kai mitologija buvo uždrausta, tarp intelektualų ji tik juolab buvo madinga. Ir kadangi rimtas darbas mitologijos srityje nebuvo dirbamas, o vakuomo kultūroje ilgai būti negali, jį ėmėsi užpildyti savamoksliai. Apie mitologiją pas mus rašo ne tik kalbininkai, istorikai, archeologai, bet ir medikai, fizikai, astrofizikai. Visi domėjosi ir visi rašė. O tuose jų raštuose, kaip ir pas jus, esama labai daug nemokslinių išvadų ir apibendrinimų. Kiekvienas turi savo teoriją, kuriai trūksta mokslinio pagrindimo, bet manau, kad tai nėra kažkas bloga. Panaši padėtis yra visuose visuomenės moksluose, nes kiekvienas žmogus galvoja, pavyzdžiui: jeigu yra kalba, ir aš ta kalba kalbu, kodėl gi aš negalėčiau apie ją rašyti? Jau XIX a. žmonės daug rašė apie kalbą, ypač apie etimologiją – ką reiškia vienas ar kitas žodis.

Visuomenės, humanitariniai mokslai yra atviri kiekvienam. Ir tokiems mitologams. Čia nėra už ką pykti, tik nereikia jų nuomonių imti už vienintelę tiesą. Bėda prasideda tada, kai jų darbais, straipsniais, lengva ranka spausdinamais ne tik populiariuose, bet ir rimtuose mokslo žurnaluose bei knygose, ima remtis mokslininkai, ir daugelis diletantiškų nuomonių priimamos

kaip mokslinės tiesos. Bet jei šie straipsniai tik skatina susidomėjimą mitologija, jeigu jie žadina meilę mūsų kultūrai, tai jie yra savo vietoje. Manau, kad tai yra labai gerai.

Bet galima pažvelgti ir iš kitos pusės, ir tuomet teks pripažinti, kad moksliniai tyrimai nėra perdėm geresnėje padėtyje, nes absoliučios tiesos nėra ir juose. Visas mokslas tėra kelias į tiesą. Ir ši mano baltų teorija, ir garsiojo jūsup mitologo H. Biezajo ar mūsų A.J.Greimo teorija, arba G.Dumezilio ir C.Lévi-Strausso teorijos – nė viena nėra absoliuti tiesa. Dar daugiau: galima parodyti, kad jos yra klaidingos, tačiau jų pagrindu kiti mokslininkai kurs naujas teorijas ir atsidurs arčiau tiesos. Ir diletantų nuomonėse gali būti tiesos grūdų, kuriuos išmintingas mokslininkas gali panaudoti savo teorijoje. Bėda prasideda tada, kai – nesvarbu, mokslininkas ar savamokslis, – mano, kad yra tik viena tiesa: ar to paties Ž.Diumezilio, ar kieno nors kito. Manau, kad plačiajai visuomenei ir savamokslių rašyti darbai reikalingi, tegu tik jų bus daugiau.

J. T. Kuo jūs užsiimate šiuo metu?

N. V. Kaip tik baigiu tvarkyti ir rengti spaudai baltų mitologijos šaltinių rinkinį. Šiame darbe dalyvauja ir latvių mokslininkai. Tai milžiniškas leidinys, kuris mums būtinas kaip oras, kad galėtume tyrinėti visą baltų etninę kultūrą (taip pat ir profesionaliąją, nes etniškumas sudaro pasaulėžiūros pamatą). Rinkinys jau atiduotas leidyklai. Pabaigtas ir lietuvių mitologijos chrestomatijos rengimas.

Dabar pas mus (kaip ir pas jus) – tautinis atgimimas, reikalaujantis naujos kultūros programos: rengiame lietuvių kultūros koncepciją, vaikų švietimo koncepciją. Ir dar dirbu Mokslų akademijoje, kur turiu atlikti planinį darbą: daugiatomį lietuvių dainų leidinį. Mano kasdienis darbas – vestuvinių dainų rengimas. Jos sudarys kokius aštuonis ar net daugiau tomų. Šiuo metu rašau įvadą ir komentarus vienam iš jų. O kur dar visuomeninis darbas: „Sąjūdis“, neseniai sudaryta Lietuvių etninės kultūros bendrija, Mokslininkų sąjunga... Taip išeina, kad dirbti kaip mokslininkui mitologui beveik nelieka laiko. Manau, jei viskas gerai klosis, jei socialinė politinė padėtis gerės, tai po metų kitų mes visi galėsime sugrįžti prie savo rašomųjų stalų.

Versta iš: *Ieskats seno baltu mitologijā. Intervēja Jolanta Treile. Iš: Grāmata, 1990, Nr. 3, p. 21–23.*
Iš latvių kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS.



Norbertas Vėlius įrašinėja Anelės Mažonienės dainą.
Klykolių k., Mažeikių r. 1964. LTR Ft 1227

A glimpse into the ancient mythology

Lithuanian mythology and folklore researcher Norbertas Vėlius' hitherto unpublished interview, which was published in Latvian culture magazine *Grāmata* ("Book") in 1990, 3rd edition. Author of the interview — editorial staff member Jolanta Treile. The interview discusses N. Vėlius' creative biography: his interest in folklore, his major works, scientific authorities and teachers, research methodology and the present — daily work in 1990 and future plans. Translation from Latvian by Dainius Razauskas.